

läbi ei läinud, loeti isamaaliitlased valituks ilma hääletuseta. Tõnisson oli kõige selle suhtes teravalt kriitiline, aga kuna erakorralist olukorda ei tühistatud (see toimus 1933–1940), siis kehtis ametlik tsensuur ja isegi Tõnissoni sõnavõtt Riigikogus ei pääsenud avalikkuse ette. Sellega tuli arvestada ka juubelikirjutiste autoritel.

Iga teost võib alati kritiseerida selle eest, mida seal ei ole, aga võiks olla. Ei tahaks sellele pinnale libiseda, sest kõik valikud on paratamatult subjektiivsed ja koostajate poolt vaadates on käesolev kahtlemata üsna terviklik ja õnnestunud. Eessõnas on viidatud ka olemasolevale täiendavale kirjandusele, väljaanne on varustatud bibliograafiliste andmete, viiteparaadi ja nimeregistriga.

Tarvelit võib soovitada lugemiseks nii ajaloo- kui ka poliitikahuvilistele. Näib küll, et soovitud polegi väga vaja, sest raamat on juba ära ostetud. Kindlasti pakuvad tema arutlused demokraatia olemusest, selle vormidest ja tulevikuvaadetest küllaga äratundmisrõõmu ja mõtlemisainet. Ja taaskord võime tõdeda, et areng pole lineaarne, vaid pigem spiraalne: me oleme jälle sealsamas, ainult veidi kõrgemal tasemel.

Malle Salupere

Doktoritöö antiikajaloost

Ancient Tradition and Early Greek History. The Origins of States in Early-Archaic Sparta, Argos and Corinth Avita, Tallinn, 2003, 427 lk.

Möödunud aasta 1. oktoobril kaitses Tartu Ülikooli üldajaloo lektor ning Eesti Humanitaarinstituudi õppejõud Mait Kõiv Tartu Ülikooli ajaloo osakonna teadusnõukogu ees oma teist väitekirja ning omandas filosoofiadoktori kraadi ajaloo alal. Monograafia käsitleb antiikautorite kaudu säilinud ajaloo pärimust ja selle kasutamise võimalusi Kreeka ajaloo vara-arhailise ajajärgu (8.–7. saj. eKr.) uurimisel. Sellest Kreeka tsivilisatsiooni kujunemisperioodi peamisest allikakriitilisest probleemist ei pääsenud M. Kõiv mööda juba oma 1993. aastal varase türannia kohta kaitsitud magistratöös (vt. Kleio 1993, nr. 7, lk. 50–51). Doktoritöös on kogu kreeka vanem ajaloo pärimus võetud kõikehõlmava ning laiemaid üldistusi võimaldava vaatluse alla.

Vana-Kreeka ja Rooma ajalugu erineb enamikust uuema ajaloo perioodidest selle poolest, et suurem osa meie teadmistest pärineb kirjandusallikatest, mida juba nende tekkimise ajal käsitati kui ajalootõeseid. Teoste usaldusväärsus sõltub aga nende allikatest. Muudel ajaloo uurimise aladel – välja arvatud historiograafia ajalugu – loetakse niisugused tekstid enamasti sekundaarkirjanduse hulka. Antiikaja ajaloolased on kirja pannud peamiselt oma kaasaja (alates 5. sajandist) või lähema mineviku ajalugu, mille tunnistajaks nad ise olid või mille kohta oli mälestus veel värske. Sellepärast kehtib üldiselt reegel: tunnustatud autorite teatmeid tuleb seni usaldada, kuni ajaloolase kriitiline meel pole esitanud veenvaid vastuväiteid. Herodotose jutustusest Kreeka-Pärsia sõdade kohta, nii palju kui seda saab teiste allikatega võrrelda, on leitud üllatavalt vähe eksimusi. Niisiis võib pidada Kreeka ajalugu alates klassikalisest ajajärgust, kui mitte arhailise ajastu lõppjärgust, niipalju kui me sellest teame, võrdlemisi usaldusväärseks. Paraku on kreeka ajaloolaste pärand üheksa kümnendiku ulatuses kaduma läinud. Usaldus antiikaja ajaloolaste jutustuste vastu Kreeka vanemast ajaloost püsis kuni 19. sajandi alguseni. Juba varasem immanentne kriitika oli avastanud sellekohastes tekstides anakronisme, vastuolusid ja muid eksitusi, ent alles F. A. Wolfi ja B. G. Niebuhri töödest Homerose eeposte ja Rooma annalistliku traditsiooni kohta alguse saanud teaduslik allikakriitika andis metodoloogilise aluse vanema ajaloo pärimuse sisulisele uurimisele. Tähelepanu keskmesse tõusid pärimuse tekkelugu ja sellega seotud usaldusväärsus.

19. sajandil, eriti selle viimastel aastakümnetel väljeldud detailne allikakriitika on näidanud, et antiikaja ajaloolaste visioon Kreeka varasest ajaloost põhines peamiselt suulisest pärimusest tuntud lugudel, vähemal määral ka sellel, mida loeti välja arhailisest luulest. Dokumentaalseid allikaid peale väheste varase epigraafika mälestiste neil kasutada ei olnud. Selle tagajärjel hakati hilisemate autorite kaudu säilinud ajaloolist pärimust varase Kreeka ajaloo sündmuste ja arengute rekonstrueerimiseks allikana järjest rohkem umbusaldama. Viimasel veerandsajandil on suulise traditsiooni võrdleva uurimise tulemusel (eriti J. Vansina uurimused) skeptilist suhtumist tugevdanud. Antiikses pärimuses nähakse klišeeliselt vormitud, religioosete rituaalidega seotud ja poliitiliselt mõjutatud müüdituloomete tulemit. Samal ajal on intensiivsete kaevamiste tagajärjel tublisti kasvanud arheoloogilise ainese hulk. Nii näeme, et vara-arhailise perioodi käsitlused toetuvad viimasel ajal ainult arheoloogia ja varase kreeka luule, s.o. arvatavalt kaasaegsete allikate andmetele. Selle tulemusel on mitmed nähtused, näiteks seadusandlus ja türannia, mille pärimus paigutab 8. sajandisse, kuid mida arheoloogia ei peegelda, dateeritud hilisemasse aega. M. Kõiv juhib tähelepanu sellele, et mitmed kindlalt 8. ja 7. sajandisse kuuluvad nähtused – kõige ilmsemalt kolonisatsioon – on pärimuses talletunud suurtes piirides usaldusväärselt, mistõttu ei saa välistada võimalust, et suuline pärimus võis kõigist oma puudustest hoolimata pikema aja vältel kanda edasi põhipunktides adekvaatset teavet. Lood on paljudel juhtudel konstrueeritud ühe ja sama skeemi järgi. Selle kohaselt tekitas pühaduse teotuslik kuritegu kogukonnas kriisi, mille lahenduseks on kolm võimalust: süüdlaste pagendamine ja ülemerekoloonia asutamine nende poolt, kogukonna seadusandlik korraldamine või türannia kui karistus pühaduse teotuse eest, kusjuures nimetatud kolm jumalikul sätestatud lahendust on alternatiivsed. Niisugust klišeelisust tuleb pärimuse tõlgendamisel kindlasti arvestada, kuid see ei tähenda iseenesest selle ebausaldusväärsust.

Töö eesmärk on kindlaks teha pärimuslugu de ring, millel põhines hilisemate antiikautorite ettekujutus Peloponnesose tähtsamate keskuste Argose, Sparta ja Korintose varasest ajaloost, analüüsida nende päritolu ja kujunemist ning selgitada, kas ja mil määral võiksid need lood edastada ajaloolist tegelikkust. Ühtlasi püütakse selle teabega, mida pärimuses võib usaldusväärseks pidada, võrrelda ja täiendada praegu valitsevat, valdavalt arheoloogilisel ainesel ja varase kreeka luule (Homeros, Hesiodos) andmeil põhinevat pilti vara-arhailisel perioodil aset leidnud ühiskondlikest

muutustest kõnealustes Kreeka maakondades.

Kõigepealt antakse üldine ülevaade antiikautorite nägemusest Peloponnesose riikide varase ajaloo kohta. Ühe ajaloolise pöördejarguna tõuseb siin esile ajalõik 7 kuni 10 inimpõlve pärast Herakleidide ja doorlaste sissetungi. Sellesse aega jäävad Lykurgose seadusandlus Spartas, Pheidoni türannia Argoses ja Bakchiaadide oligarhia algus Korintoses. Suurtes piirides võiks see murranguaeg olla dateeritud 8. sajandisse. Järgneb ülevaade vara-arhailise ajastu Argolise, Lakoonia ja Korintose ümbruse arengust arheoloogia alusel. Kõigis kolmes piirkonnas näitavad arheoloogia andmed kiireid muutusi 8. sajandil, eriti selle teisel poolel. Nendeks on rikkuses kasv, kallid hauapanused ja annetused pühamutes, matuste ootamatu ühtlustumine perioodi lõpus, linnaliste keskuste ning kesksete pühamute esiletõus. Kõike seda on arheoloogid kokkuvõtlikult tõlgendanud riikluse kujunemise ilminguna. On tähendusrikas, et arheoloogia ja kirjalike allikate andmed haakuvad siin vähemalt sedavõrd, kuivõrd mõlemad paigutavad teatava ühiskondliku pöörde nimelt 8. sajandisse.

Töö põhiosa jaguneb kaheks. Esimene pool (peatükid III–V) käsitleb Sparta varase ajaloo seotud pärimust. Keskkel kohal on siin Sparta vallutused Lakoonias ja ümberkaudsetes piirkondades ning sellega kaasnenud nn. Lykurgose seadusandlus ja emigratsioon Egeuse mere saartele ja Itaaliasse. Antiikautoreil puudus ühene arusaam Lakoonia vallutamise ajast. Pausaniase järgi, keda tuleb pidada autoreist kõige usaldusväärsemaks, vallutati Lakoonia 8.–10. põlves pärast Herakleidide sissetungi, seega 8. sajandil. Samal sajandil toimus ülelakoonialise Sparta riigi kujunemine ka arheoloogilise leiumaterjali põhjal. Kõigi Lakoonia vallutamisest jutustavate lugude põhiloojika on väga sarnane nii Spartas kui ka samal ajal tekkinud kolooniates Theral, Kyrenes ja Kreetal: kõik nad seovad kokku Lakoonia vallutamise, Sparta sisekorralduse ja emigratsiooni. Kogu pärimus on lokaalselt ja kultuuril-rituaalselt seostatud ning arheoloogiaandmestik näib toetavat selle põhipunkte. Muinaskreeklastele Lykurgose seadusandlusena tuntud Sparta poliitilise ja sotsiaalse korralduse asetab pärimus samuti Lakoonia vallutamise aega. Seos vallutuse ja riikluse tekkimise vahel ning nende paigutamine 8. sajandisse paistab pärimuses selgesti välja. Selle protsessi krooniks võib pidada Lykurgosele omistatavat nn. Suurt *Rhetra*´t, tähtsamate riiklike institutsioonide asutamise ja poliitilise protseduuri lühikest sätestust, mis oli luuletaja Tyrtaiose ajal, 7. sajandi keskel, Spartas tõenäoliselt juba olemas.

Ka Argose ja Korintose varase ajaloo seotud pärimus (peatükid VI–IX) jutustab murrangulistest

sündmustest nende linnade ajaloos. Korintoses olid neist peamised Bakchiaadide oligarhia kehtestamine ja nende Isthmia pühamus sooritatud kuriteost ajendatud Sürakuusa koloonia rajamine, samuti võimalik seadusandlus. Argose varase ajaloo võtmekuju on Pheidon, antiikautorite üksmeelsel hinnangul oma aja võimsaim ja ambitsioonikaim valitseja, kes lühikeseks ajaks allutas suurema osa Peloponnesosest. Sellepärast on tema dateerimine eriti oluline. Siin saab määravaks tema seos Korintosega, eriti Sürakuusa rajamisega (see lugu oli tõenäoliselt tuntud ka Sitsiilia pärimuses), mis võimaldab kooskõlas enamiku antiikautoritega paigutada teda üsna kindlalt 8. sajandisse. Argose domineerimist ümbruskonnas näitavad Hera pühamu esilekerkimine tasandiku strateegilises keskpunktis ning samal ajal piirkonna teise suurema asula – Asine – hävitamine, samuti Argose-keskse mütolooia kujunemine. Pärimuse taga Pheidoni kokkupõrkest Sparta ja Olümpia pühamu vägivaldsest hõivamisest on aimatav kujunevate riikide, õigemini nende aristokraatlike juhtgruppide võitlus mõjuvõimu pärast Peloponnesosel ning püüd kindlustada oma seisundit domineerimisega Olümpias kui tõusvas mainekas kultusepaigas. Seda järeldust toetab ka sealne arheoloogiline leiuväin.

Kokkuvõttes rõhutatakse, et pärimuslikud lood, millel põhines hilisemate autorite ettekujutus Sparta, Argose ja Korintose varasest ajaloost, vastavad suuremalt osalt sissejuhatuses mainitud klišeede. Sageli on nad seotud tähtsate kultusepaikade ja rituaalidega. Kõigi tunnuste järgi oli tegemist kogukonnakeskse, selle päritolu selgitavate ja kogukonna liikmete identiteeditunnet kujundavate lugudega. Päril kindlasti ei tohi pidada neid lugusid ajaloosündmuste usaldusväärseks edastuseks, aga struktuurilt haakuvad nad väga hästi arheoloogilise üldpildiga. Nii arheoloogiaandmed kui ka pärimus osutavad 8. sajandil toimunud järskudele ühiskondlikele muutustele kõigis kolmes vaatlusaluses piirkonnas. Arheoloogilisel leiuväinisel ja pärimuse analüüsil põhinevate järelduste kokkulangevus kinnitab pärimuse usaldatavust üldjoontes, vähemalt niivõrd, kui võrd see puudutab ühiskondlike muutuste fakti ja nende ligilähedast aega. Mütoloogilised klišeed ei välista suulises pärimuses adekvaatset informatsiooni, vaid pigem organiseerivad seda, rakendades kogukonda haaranud kriisi ja selle lahenduse mudelit eelkõige seal, kus tegelikud sündmused ja protsessid andsid selleks tõuke.

Niisugune järeldus julgustab kasutama pärimust ettevaatlikult mitte ainult ühiskondliku murrangu fakti ja aja konstateerimiseks, vaid ka niisuguste ühiskondlike protsesside üldiseks iseloomustamiseks, mida arheoloogiline aines tuvastada ei suuda.

Pärimus näib olevat jäädvustanud kujunevate kogukondade vahelised konfliktid ja terveid maa-kondi hõlmavate hierarhiliste struktuuride tekke, samuti kogukonnasisese võimuvõitluse. Ilmneb, et toonastele kogukonnasisestele pingetele ja vastuoludele võis olla kolm alternatiivset lahendust: võimu koondumine tugeva üksikisiku kätte – nähtus, mida hilisema aja kreeklased nimetasid türanniaks (nii nagu Argoses) –, meretaguse koloonia rajamine või kogukonna elu seadusandlik korraldamine (Korintos, Sparta). Riik võis kujuneda kahel viisil: kas kollegiaalselt (vabariigina), mis pärimuses jäädvustus traditsioonina seadusandlusest, või ainuvõimu tekkimisega (türanniana). See aga lubab kinnitada, et Kreeka ajaloo kesksed nähtused – seadusandlus ja türannia – tekkisid hiljemalt samal ajal kui kolonisatsioon, seega 8. sajandil, mitte alles järgneval perioodil, nagu on kombeks arvata.

Oponentideks olid St. Peterburgi Ülikooli professor Eduard Frolov, vana ja kuuls, kuigi vahepeal räsitud ja mitmed tipphetked kaotanud, ent kõigele vaatamata oma järjepidevust hoidnud Peterburi antiigiuurimise koolkonna esindaja ja Läti Ülikooli professor Harijs Tumans. Mõlemad tunnustasid tööd kõrgelt. Uurimise alla on võetud probleem, mille lahendamiseks on suuresti Kreeka vara-arhailise ajastu ühiskondliku arengu, eriti riikluse tekkimise õige käsitlus. Töö näitab autori kadestamist väärivat eruditsiooni (kasutatud kirjanduse loetelu 33 leheküljel, lisaks allikapublikatsioonid) ja võimet toime tulla katkendlike, vastuoluliste ja muidu raskesti mõistetavate pärimuslugude rägastikus. Arvesse on võetud pärimuslik aines täies mahus ja kogu oluline asjakohane kirjandus. Selle kriitiline analüüs ja arutluste käik on loogilised, järeldused argumenteeritud ja veenvad. Ükski Vana-Kreeka ajaloo uurija ei saa neid tähele panemata jätta.

Antiikajalugu on rahvusvaheline teadus. Kui tänapäeva kreeklased tahavad oma kaugele esivanemate ajaloo uurimisel tõsisemalt kaasa rääkida, on nemadki sunnitud avaldama oma uurimistulemused mõnes suuremas Lääne-Euroopa keeles. Seepärast on iseenesest mõistetav, et kõnealune töö ilmus inglise keeles. See töö avas M. Kõivule ukse rahvusvahelisse antiigiuurijate seltskonda, ja ainult selles seltskonnas on võimalik ka tema töö õiglane hindamine. Prof. H. Tumans ütles kaitsmisel naljaga pooleks, et oma tööga astus M. Kõiv Euroopasse enne, kui Eesti riik sinna vastu võeti! Aga see ei tähenda kaotust meie rahvuskultuurile. Otse vastupidi – käesolev töö on tugev panus Eesti humanitaariale ning kindlustab meie sidet Euroopa vaimukultuuriga.

Märt Tånava
ajalookandidaat